

УДК 141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.2.6>**Покровський Анатолій Миколайович**

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Харківського національного університету радіоелектроніки

проспект Перемоги, 14, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-4297-4095

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ У ЇЇ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ ТА ОБМЕЖЕННЯХ

Актуальність. Проблема відчуження має як глибоке історико-теоретичне коріння, так і актуальне значення для сучасного соціогуманітарного знання. В пропонованій роботі проблема відчуження розглядається у контексті її зв'язку із ідеологічним виміром суспільного життя.

Мета. Вивчення проблеми співвідношення фундаментального онтологічного виміру феномену відчуження та ідеологічних обмежень його використання для соціокультурної діагностики структур техногенного суспільства.

Методи дослідження. Головними методами дослідження є герменевтична інтерпретація філософських текстів та історико-філософський метод реконструкції теоретичного розвитку концепту відчуження; діалектичний метод у розкритті суперечності сутнісних та наявних форм відчуження, філософського знання та ідеології у контексті проблеми відчуження; допоміжний фундаментально-онтологічний метод розкриття онтологічної сутності відчуження.

Результати дослідження. У центрі аналізу – суперечність між наявною високою теоретичною опрацьованістю концепту відчуження та його маргіналізацією у просторі актуальної філософської та суспільної практики. Цьому протиріччю надається двояке пояснення. З одного боку, ідеологічні засади, вбудовані у парадигмальні підґрунтя сучасного суспільства, витісняють будь-які критичні концепти до периферії актуального теоретичного дискурсу. З боку ж теоретичного аспекту вказаної обмеженості концепту відчуження важливою є проблема внутрішньої фрагментованості наявних філософських трактовок. Окрема увага приділяється постмодерністській філософській традиції, яка, уникаючи генералізацій та відкидаючи сутнісні категорії, сприяє релятивізації уявлень в цілому про людину і, зокрема, про сутнісне значення відчуження, що знижує аналітичну та прогностову продуктивність філософської думки та робить її відкритою для зовнішнього ідеологічного впливу, що відчужує вже саму філософію від її сутності. Постає питання про здатність філософських концептів впливати на соціокультурну реальність за умов ідеологічної детермінації суспільної свідомості. З боку філософії необхідною умовою такого впливу є автономія теоретичного знання від ідеологічних обмежень, що може бути забезпечено при відродженні цілісного онтологічного підходу до проблеми людини. За такої умови філософія може повернути собі і значною мірою втрачену ідеологічну функцію. Фундаментально-онтологічна розробленість філософських уявлень про відчуження є необхідною умовою як повернення філософією значною мірою втраченої ідеологічної функції, так і запобігання ризиків, що виникають при виконанні цієї функції. Такі ризики було продемонстровано на прикладі марксистського проекту в його ідеологічному вимірі.

Ключові слова: відчуження, ідеологія, філософія, антропологія, онтологія, техногенне суспільство, постмодернізм, соціокультурна практика, марксизм.

Вступ. Проблема відчуження зовсім не нова для філософії. Ця проблема цілком може розглядатися вже як традиційна, одна з ключових складових проблемного поля некласичної філософської традиції. Багатовимірний феномен відчуження є предметом такого ж багатовимірного теоретичного інтересу в різних теоретико-пізнавальних контекстах, у всіх можливих проблемних полях філософського дискурсу. Саме ця різноманітність складає принципову проблему сучасного стану досліджень відчуження. Уваги потребує питання щодо можливих чинників цієї обставини, які складають дві принципові групи: суто філософські теоретичні складності і зовнішні впливи, зокрема, ідеологічні. Особливої уваги потребує розгляд питання про ідеологічні

обмеження та обумовленість вивчення проблеми відчуження, які можуть прояснити специфічне співіснування усвідомлюваної та теоретично обґрунтованої важливості проблеми відчуження з її наявною неактуальністю у просторі соціокультурної практики.

Традиційно вже вважається, що особливої актуальності цій проблемі надає техногенний характер сучасного суспільства, який проявляється у нарощуванні впливу техніки на людину. Техніка набуває все більшого опосередкуючого значення для буття людини. Навіть якщо сучасне соціогуманітарне знання воліє ідентифікувати сучасне суспільство як постмодерністське, це торкається лише питання форми, а не змісту: сутнісно сучасне суспільство не перестає бути техногенним. Але зростання впливу техніки – це лише один із аспектів, у яких традиційно розглядалась проблема відчуження. сучасна зосередженість саме на техногенних аспектах свідчить про певну поверховість розуміння феномену відчуження. Глибинні складові відчуження можуть бути розкриті лише при розгляді його онтологічних підстав.

Складання переліку авторів, які так чи інакше розглядали різні аспекти онтологічної, антропологічної, соціокультурної складових проблеми відчуження, саме по собі є темою окремого дослідження [1]. Загалом можна стверджувати, що проблема відчуження має не лише давню традицію вивчення, а й глибоко теоретично опрацьована [2]. При цьому характерним є акцентування більшості сучасних досліджень на певних конкретних формах відчуження, що проявляються у різних полях суспільної практики. Такі дослідження базуються у соціологічних, культурологічних, антропологічних підходах. Фундаментальне ж занурення у сутність феномену в його онтологічному змісті натикається на притаманну постмодерністській традиції тенденцію запобігати сутнісних узагальнень. Тому – з точки зору онтологічного підґрунтя вивчення проблеми відчуження – актуальними залишаються вже класичні онтологічні концепції Гегеля, Маркса, Гайдеггера та їх послідовників [3].

З фундаментально-онтологічної точки зору відчуження є сутнісним станом, тоді як більшість досліджень зачіпає лише його вторинні аспекти – соціально-економічні, політичні, психологічні. Це надає проблемі відчуження особливої гостроти, тим більше у контексті інтенсивних змін базових структур суспільства, деформацій онтологічної диспозиції людини, зростання інжинірингового впливу на соціокультурну реальність. Ця проблема є актуальною і загалом для сучасного соціогуманітарного знання [4].

Метою є розгляд проблеми відчуження у контексті її зв'язку із ідеологічним виміром суспільного життя. Увага акцентується на співвідношенні фундаментального онтологічного виміру феномену відчуження та ідеологічних обмежень його використання для соціокультурної діагностики.

Методи дослідження. Головними методами дослідження є герменевтична інтерпретація філософських текстів та історико-філософський метод реконструкції теоретичного розвитку концепту відчуження. Для розкриття суперечності між сутнісними та наявними формами відчуження, вивчення суперечливої єдності філософського знання та ідеології у контексті проблеми відчуження використовується діалектичний метод. Допоміжним є фундаментально-онтологічний метод при розкритті сутнісних аспектів відчуження.

Результати дослідження. Відчуження є сутнісною характеристикою людського буття, що охоплює економічні, політичні, соціальні, культурні та екзистенційні аспекти, у яких перетворюється в безпосередні форми Dasein. Відчуження незримо, але – водночас – ніби очевидно пронизує всі аспекти індивідуального та колективного, суб'єктивного та об'єктивного вимірів буття людини. Воно всюдисуще, але завжди не до кінця виявлено, хоча конкретні форми відчуженої діяльності не тільки помітні, а й мають давню історію вивчення. Відчуження ж в своїй сутності залишається прихованим у цих конкретних обставинах і процесах, загальним сутнісним коренем яких воно і є. У той же час, все більша поглибленість у проблему відчуження, розкриття нових її вимірювань призводить не до більшої представленості феномена, а до все більшого розмивання проблемного поля. Запитань все більше, і на ці питання пропонуються нові відповіді, але концептуальна цілісність при цьому не тільки не зростає, а, навіть, втрачається. Кожен новий виявлений аспект розкриває дедалі більш глибинні і складні у їх проявах зв'язки буття людини, соціокультурної системи, практики.

Ці проблеми загального характеру породжують безліч питань. Відчуження економічне, політичне, соціальне, особистісне, сутнісне – все це різні прояви єдиного феномена, його окремі аспекти, чи це просто прикре непорозуміння, викликане неповною формалізованістю понятійного апарату? Відчуження – це результат певної суб'єктивної диспозиції як наслідку внутрішньої динаміки суб'єкта, чи це наслідок перебування індивіда у деяких об'єктивних обставинах, які ззовні, у вигляді певних соціальних практик, впливають на нього? Подолання відчуження можливе під час духовного перетворення? Чи таке подолання необхідно відбудеться за зміни панівних типів суспільно-економічних відносин? Якщо мають місце всі зазначені обставини, як вони взаємопов'язані, що чим зумовлено? Для прояснення кожного з цих питань з різних точок зору висловлено багато різних суджень, кожне з яких по-своєму є продуктивним – у контексті дослідження та авторської позиції. На поточному етапі можна констатувати, що проблема відчуження однозначно заявлена, а основні вектори її інтерпретації достатньо сформульовані і опрацьовані [5].

При цьому зберігається і навіть наростає певна двоїстість статусу проблеми відчуження в актуальному філософському дискурсі, яка насторожує. Ця двоїстість, яка сама по собі є дуже показовою, полягає у специфічному двоякому *замовчуванні*. Принципово проблема відчуження *за замовченням* визнається значущою і навіть ключовою для сучасної філософії. Теоретична спроможність існуючих концепцій відчуження немає значимого, пропорційного за рівнем теоретичної опрацьованості спростування, а наявна критика носить фрагментарний, довільний характер, оскільки не спирається на фундаментальні уявлення про структури людського буття, що особливо характерно для постмодерністської традиції. Але, водночас, проблема відчуження у цій своїй фундаментальній якості існує ніби поза сучасністю. Набута теоретична розробленість проблеми відчуження у її онтологічному ракурсі співіснує з практичним забуттям, *умовчанням* її у актуальному філософському дискурсі, який демонструє специфічну сліпоту стосовно очевидних теоретичних досягнень у її дослідженні.

Наочним прикладом тут є сама Західна інтелектуальна і в цілому культурна традиція останніх трьох століть, яка надала вичерпну картину «родових вад» суспільства, що склалося в Новий час, і в сутнісному, і в практичному аспектах цієї соціокультурної системи. Але наявність цієї розгорнутої самокритики – аж до морального самобичування – історично не впливає на логіку та домінуючий вектор розвитку цієї соціокультурної системи. Може мати місце певна корекція курсу або уповільнення тенденцій, але це більше схоже на роботу певних компенсаторних механізмів, інтегрованих в домінуючий порядок існування, який витончено перетворює на свої інструменти будь-яку опозицію, кооптує власні антитези, що наочно було продемонстровано Гербертом Маркузе [6] та Жаном Бодрійяром [7]. Сучасні всілякі радикальні рухи лише наочно демонструють загальну тенденцію.

Подібна ситуація вже була характерною рисою античних суспільств Давніх Греції та Риму, де в умовах відносно відкритої соціальної структури теоретична думка так само розгорнула обґрунтовану критику існуючих тенденцій, але соціокультурна реальність рухалася в якомусь «визначеному» атракторі – явно трагічному в наслідках цього руху, але неминучому у своїй «визначеності». Вже понад дві тисячі років людський розум намагається відшукати, виявити інстанції та процеси, які детермінують цю «визначеність», що проявляється у структурах повсякденності, панівних ідеологічних обґрунтуваннях, але, очевидно, не зумовлених цими наслідками. Сучасна філософська думка перебуває у такому ж двоякому становищі: наявність проблеми очевидна, але очевидна і безпорадність теоретичної думки з погляду її практичної дієвості.

Ця двоякість цілком може розглядатися як один з принципових маркерів загальної кризи не тільки сучасного соціогуманітарного знання, але і загального стану інститутів критичної експертизи в сучасному суспільстві. Це повною мірою відноситься до проблеми відчуження. Тобто питання стоїть не лише про наявність філософських моделей феномену відчуження як таких та їх теоретичну спроможність, а про наявну можливість їх застосування в процесах соціокультурної діагностики стану, динаміки та перспектив сучасного суспільства.

У чому може полягати причина зазначеної двоякості? Вирішальними є два моменти. Перший з них – ідеологічний – знаходиться, строго кажучи, поза безпосередньо філософським проблемним полем, але, очевидно, значною мірою деформує його ззовні. Другий момент знаходиться в площині виключно філософської проблематики, але у наявних обставинах не є незалежним від першого. Ця двояка залежність і потребує розкриття. Що стосується макросистемних контурів, які ззовні можуть вирішальним чином впливати на статус і актуальність проблеми відчуження в загальнофілософському дискурсі, всі вони, у принципі, очевидні. Відчуження закладено в парадигмальних підставах *апарату забезпечення існування* [8] соціокультурної системи як її фундаментального механізму функціонування, бо він може існувати тільки в режимі, який Гайдеггер визначає як *постав* (Gestell) [9]. Апарат принципово не здатний на визнання та артикуляцію цієї обставини. Такими є принципові обмеження соціокультурної системи як замкнутого простору правил: істина у такій системі визначається у межах системної аксіоматики, що породжує й панівну ідеологію, у якій фундуються – і яку фундують – домінуючі форми організації соціальних відносин. Ідеологія ж і є захисною завісою, що забезпечує непрозорість підґрунтя.

Парадигмальна «сліпота», що зумовлена домінуючим порядком, доповнюється актуальною філософською кон'юнктурою. Справжній розгляд проблеми відчуження неминуче викликає необхідність максимально можливої концептуалізації уявлень, їхньої інтеграції в єдину систему, що викликає настороженість у постмодерних противників будь-яких генералізацій. Як наслідок, проблема відчуження вироджується до її приватних проявів у різних галузях життя, редукується до аналізу емоційно-психологічних станів [10]. Ця тенденція в принципі характерна для постмодерної філософської думки: у прагненні позбутися будь-яких генералізацій вона цілеспрямовано позбавляється необхідної для виконання повноцінної критичної функції *основоположності*. Проблема відчуження тут є найбільш показовим прикладом. Якщо розуміти відчуження у його сутнісному вимірі, то необхідною умовою такого розуміння є наявність цілісного концепту людини – знову ж таки в її сутнісному аспекті. А таке концептуальне розуміння потребує генералізації проблеми людини, чому, очевидно, перешкоджає актуальний постмодерністський мейнстрім, що змушений констатувати навіть Славою Жижек [11].

Для розуміння принципової важливості зазначених проблем слід враховувати, що концепт відчуження є не лише формою фіксації певної теоретичної абстракції, а й інструментом, що дозволяє виявляти проблемні вузли у структурі буття людини загалом та у просторі сучасного суспільства – зокрема. Ігнорування даного концептуального інструменту, крім суто теоретичних аспектів, має принципове практичне значення. Таке ігнорування значно зменшує діагностичні можливості сучасного соціогуманітарного знання. Можна без перебільшення стверджувати, що немає більш важливого для сучасності антропологічного питання, ніж питання відчуження: у ньому сходяться в єдине проблемне поле глибокі онтологічні уявлення та безпосередня реальність *Dasein*.

Зрештою, зрозуміле в онтологічному сенсі питання відчуження – це питання долі людини. Саме цей принциповий аспект незмінно залучав до проблеми відчуження підвищеної філософської думки. Саме в цьому онтологічному сенсі питання про відчуження було сформульоване у роботах Гегеля, Маркса, Хайдеггера. Але ця доленосність онтологічно сформульованого питання про відчуження неминуче надає йому світоглядного характеру і, зрештою, переводить їх у ідеологічний вимір. Причина неминучості ідеологічних трактувань проблеми відчуження корениться у цьому, що у ній зачіпаються сутнісні аспекти буття людини, в абстрактно-теоретичних трактуваннях яких безпосередньо відбиваються – по-різному опосередкування, але неминуче – конкретні соціальні практики, отже й конкретні інтереси індивидуумів. Цей очевидний зв'язок теоретичної думки, зверненої до проблеми відчуження, і форм повсякденності було наочно продемонстровано вже Гегелем [12].

Неминутий зв'язок філософського осмислення відчуження з формами безпосередніх соціальних практик є фактором, який значною мірою актуалізує важливість такого осмислення, але водночас може так само принципово перешкоджати розгортанню змісту результатів таких

досліджень, їх діагностичному застосуванню. У поточних обставинах нагальність проблеми відчуження настільки очевидна, наскільки малоюмовірною є можливість принципового впливу теоретичних уявлень про відчуження на домінуючі форми соціальних практик.

При цьому очевидність відчуженості як фундаментальної характеристики існування сучасної людини вказує на те, що невизнання відчуження як нтичної даності є можливим виключно в рамках ідеологічного самообмеження мислення, для якого таке визнання спричинить критичне порушення цілісності існуючої картини реальності. Таке радикальне самообмеження вимагає ідеологічного ж умовчання сутнісних проблем, підтримки ілюзорних уявлень про людину та готівкові форми її існування. Постмодерна філософія виконує по відношенню до подібних ілюзій певну підтримуючу функцію, у своїй релятивістській гіперкритичності по відношенню до частин приховуючи гіперкризовий стан фундаментальних проблем [13].

Цей зовнішній – стосовно філософської думки – контур ідеологічних «умовчань» значною мірою обмежує, нівелює критичну функцію теоретико-філософського знання, особливо у полях безпосередньої соціокультурної практики. Свого часу певні очікування покладалися на науковий метод, який, крім іншого, розглядався своїми прихильниками як універсальний спосіб боротьби з ідеологічними обмеженнями. Але дієвість наукового методу виявилася обмежена його ж перевагами – базовою орієнтацією на формально-об'єктивне відображення дійсності, якому залишаються недоступні практично всі значущі аспекти специфічно людського буття, що робить дуже проблемним те, що Юрген Габермас визначив як «звільнення від догматичної залежності» [14]. Саме в цих аспектах вплив ідеологічних уявлень залишається неминучим та принциповим. Загальні механізми ідеологічної детермінованості соціокультурної системи наочно продемонстрували вже Маркс і Макс Вебер; пізніше їхнє функціонування через ідеологічне домінування розкрив Антоніо Грамші [15].

Панування ідеологічних уявлень у ключових сферах людської діяльності пояснює і те, чому історично одними з найбільш дієвих – як у плані практичного застосування, так і в теоретичному плані – виявилися ідеї, похідні від марксистської теорії людини та суспільства. Причому цікаво, що ця значимість ідей Маркса проявилася як серед його прихильників, так і серед його ідеологічних супротивників, які найчастіше виявлялися його найуважнішими читачами і теоретичними послідовниками. Саме можливість наочної ідеологічної інтерпретації марксизму була однією з причин його впливу. Ідеї здатні опанувати масами і тим самим перетворитися на історичну силу лише у двох випадках: або маси досягають необхідного рівня теоретичного мислення, або теорія набуває форми ідеології. У реальній історичній практиці реалізованим виявився лише другий варіант – зі всіма його практичним наслідками; перший продовжує залишатися ідеалом утопічного проекту. Ця обставина і є головним чинником заявленої проблеми: антропологічна теорія, що не має виходу у ідеологічну площину, не має практичної дієздатності; теорія, яка здатна генерувати дієві ідеологічні трактування, втрачає свою фундаментальну структурність, перетворюється на функцію нею же породженої ідеології.

У певному сенсі можна говорити навіть про певну загальну дисфункціональність соціокультурного теоретичного знання – якщо дивитися з погляду заявлених ще в епоху Просвітництва цілей пізнавальної діяльності. Прагнучи розкрити внутрішні механізми пригнічення та контролю, філософія, а згодом соціальні науки та антропологія розкривають сутнісні горизонти соціокультурної реальності як форм буття людини. Але неминуча інструменталізація – зокрема у вигляді ідеології – цих знань закріплює наявну структуру, зміцнює становище панівних груп і зберігає поточні тенденції. Той суб'єкт, для котрого ці інструменти з самого початку розроблялися, виявляється системно неспроможним скористатися ними, бо це потребує відповідного рівня розвитку абстрактного мислення та загальних уявлень. Проте, перетворюючись на ідеологію, теоретична думка неминуче редукується і втрачає зв'язок зі своїми теоретичними підставами. Будь-які ідеологічні спрощення неминуче обертаються апропріацією цих ідеологічних систем інтелектуальними «захисними поясами» панівних груп. Тут наочним прикладом може бути принципове переродження лівої ідеології у реаліях постсучасного суспільства.

Таким чином, очевидними є як основні актори, так і механізми зазначеного зовнішнього ідеологічного обмеження критичної функції філософського знання. Тому принциповим і, як і раніше, відкритим є питання про можливість філософського мислення активно впливати на перебіг соціокультурного розвитку. Важливо не тільки викрити механізми зовнішніх по відношенню до філософської думки обмежень, але й знайти діючі методи зворотного структуруючого впливу. У заявленому контексті це питання може бути конкретизоване: чи здатна в принципі певна – навіть максимально опрацьована – концепція відчуження змінити тенденції розвитку постсучасного суспільства? Відповідь на це питання залежить від відповідей на багато суміжних питань і торкається фундаментальних припущень у розумінні сутності та динаміки соціокультурних систем, зокрема, питання про роль ідей у житті суспільства. Складність цієї проблеми лише підкреслює принципову важливість її вивчення.

Другий момент, який, прояснює зазначену двоїстість статусу проблеми відчуження в актуальних реаліях, пов'язаний зі ступенем її теоретико-філософського осмислення. Безумовно, філософська думка не існує у повній автономії та неминуче відображає зовнішні впливи, у тому числі й ідеологічного характеру. Але здатність не перетворюватись на функцію ідеології значною мірою залежить від ступеню теоретичної структурованості самої філософської думки. Тут йдеться не про динаміку політичних процесів чи кон'юнктуру академічного середовища, а про принципові підстави наявного простору уявлень, конкретно – про феномен відчуження та ступінь його теоретичної опрацьованості. Цей аспект є першочергово важливим для філософії – принаймні, якщо виходити з визнання за філософією хоча б якоїсь суб'єктності, що є необхідною умовою взагалі займатися філософією як такою, а не раціоналізацією ідеологічних конструкцій, що скривають чи відтворюють пануючу наочну соціокультурну реальність.

Теоретична спроможність фундаментального знання не обов'язково визначається можливостями його використання в конкретних рішеннях. Принципове значення, особливо у галузі методології, має здатність знання підвищувати евристичну продуктивність теоретичного пошуку. Дослідження проблеми відчуження такий потенціал, безумовно, має. Особливість же проблеми відчуження полягає у тому, що вона, торкаючись сутнісних вимірів існування людини, у поточних реаліях виявляється і питанням соціокультурної діагностики. І навіть якщо немає можливості щось з цим діагнозом зробити в практичній площині, цей діагноз повинен бути поставлений. В такому діагнозі і є принципова критична функція філософської думки. Якість такого діагностування стану суспільства через проблему відчуження є критерієм спроможності як філософської антропології чи соціальної філософії. Тобто саме глибина розуміння феномену відчуження є умовою розуміння глибинних процесів, що притаманні техногенному суспільству.

Дійсна постановка проблеми відчуження, якщо вона намагається зануритися у її сутність, неминуче торкається і сутнісного виміру буття людини, тобто є питанням онтологічних підстав та вимірів буття людини. Виходячи з зазначених міркувань, можна зробити висновок про те, що – незалежно від будь-яких зовнішніх факторів – первинні причини згаданого розриву між наявним рівнем теоретико-філософської думки і простором безпосередньої соціокультурної практики полягають, в першу чергу, в самих цих наявних теоретичних уявленнях – ступені їх розробленості (чи нерозробленості), концептуальної цілісності та фундованості, занурення у сутність феномена, наочності та доступності використовуваних метафор.

Якщо поглянути на історію філософської думки останніх двох століть, то найбільш успішною спробою такого занурення до проблеми відчуження, безсумнівно, був марксистський проект, і саме проблема (і завдання) подолання відчуження (певним чином усвідомлюваного і редукованого) була принциповим ядром цього проекту, в тому числі і в його політико-ідеологічного аспекті. Вочевидь, що марксизм мав ряд принципових обмежень, але ці обмеження були, по-перше, *своєчасні*, а по-друге – такого порядку, що прагнення подолання цих обмежень багато в чому стало чинником становлення та розвитку сучасної і навіть постсучасної філософії. Нинішнє розширене розуміння людини і суспільства стало – багато в чому – наслідком розвитку як самого марксизму, так і його критичного осмислення. А безперечна ідеологічна спроможність

марксизму довгий час не дозволяла «замовчати» його подібно до того, як панівний дискурс ігнорує, ховаючи на видному місці, або вихолощує критичний потенціал філософських ідей. При цьому очевидно, що марксизм не минула спільна доля теорій, які обростають ідеологічним «захисним поясом». Його обмеженість соціально-економічним контекстом наскільки виявилася привабливою у своїй простоті, настільки ж вузькою з погляду узагальнюючого розуміння людини і суспільства. Але марксизм змушував вступати з ним у полеміку, стимулюючи подальший розвиток – саме так, як, на думку Карла Поппера, і повинна розвиватись відкрита система знань. Саме ця здатність провокувати філософський діалог тільки і може бути основою оцінки успішності будь-якого філософського проекту.

Обмеження історичного матеріалізму виявлені і мають розгорнуту критику. Але важливо враховувати, що саме ця частина вчення Маркса є максимально ідеологізованою. У рамках уявного експерименту можна навіть погодитися, що загальна теорія історичного процесу, запропонована Марксом, є хибною. Однак якщо подивитися з боку проблеми відчуження, то саме вона може має першорядне значення у вченні Маркса в його антропологічному вимірі. Цілком можливо припустити, що теорія історичного матеріалізму насправді є похідною від проблеми відчуження, прагне в межах певної методології дати розгорнуту відповідь на питання про походження, механізми та історичну динаміку відчуження. Таке трактування дозволяє припустити можливість діалектичного за своєю суттю «зворотного перевертання» марксистського вчення до його онтологічних та методологічних корінь, що принципово знімає методологічні та онтологічні бар'єри між підходами до проблеми відчуження різних теоретиків минулого – від Гегеля і Маркса до Гайдеггера і Бодрійяра.

Якщо знову повернутися в практичну площину, то актуальним для сучасної антропології є таке питання: чи здатна сучасна філософська думка запропонувати умовно завершену концепцію відчуження, яка могла б стати фундаментом продуктивної критичної антитези до реальності, яка б своєю впливовістю дорівнювала пануючим ідеологіям? Йдеться не лише про філософсько-рефлексивне осмислене виявлення фундаментальних обмежень та ризиків відчуженого техногенного суспільства та генерацію критичних рекомендацій. Насамперед значення має вироблення сутнісного розуміння відчуження у всій можливій теоретичній повноті представленості феномена. Така онтологізація проблеми відчуження може бути і передумовою подолання фрагментарності постмодерну, який, постулюючи заборону на генералізацію, відмовляється від ґрунтовності філософської думки, що позбавляє філософію власної *дали*, бо тоді філософія стає простором зовнішнього втручання, яке неминуче матиме ідеологічний характер, і мислення виявляється відчуженим у прямому сенсі.

Висновки. Подолання відчуження думки від власного предмета, наочним прикладом якого є стан проблеми буття людини та відчуження як його принципової складової, можливо в процесі вироблення цілісного розуміння сутнісних вимірів цього буття. Саме в фундаментальному вимірі необхідно відбувається первинна втрата цілісності, частковими проявами якої є зафіксовані у сучасній філософії форми соціального, політичного, культурного, економічного відчуження. Ідеологія здатна втручатися у процес розгортання філософської думки, обмежувати її рух лише за умови відкритості з боку останньої до такого втручання, відсутності принципової диспозиції в просторі онтологічних уявлень та спрямованості на пошук і розкриття будь-яких примусових обмежень думки. Онтологічною передумовою таких обмежень саме і є відчуженість у всіх його можливих формах. Відчуження лише висвітлюється критикою обставин, але долання відчуження вкорінене у розумінні його сутнісних підстав як умов буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Henning C. Theories of alienation: From Rousseau to the present. 1st ed. London: Routledge, 2024. 174 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003499381>.
2. Jaeggi R., Neuhaus F. Alienation. New York: Columbia University Press, 2014. 352 p. DOI: <https://doi.org/10.7312/jaeg15198>.
3. Ricoeur P. Memory, history, forgetting. Trans. by K. Blamey, D. Pellauer. Chicago: University of Chicago Press, 2004. 624 p.

4. Pokrovskiy A. To the question of the incomplete theoretical development of the problem of alienation in current philosophical-anthropological and socio-humanitarian knowledge. *Grail of Science*. 2023. № 33. P. 311–317.
5. Geyer R. F., Schweitzer D. R., eds. Theories of alienation: Critical perspectives in philosophy and the social sciences. New York: Springer US, 2013. 305 p.
6. Marcuse H. One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society. 1st ed. London: Routledge, 2003. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203995211>.
7. Baudrillard J. Simulacra and simulation. Trans. by S.F. Glaser. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. 164 p. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.9904>.
8. Jaspers K. Man in the modern age. Routledge Revivals. London: Routledge, 2014. 212 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315823690>.
9. Heidegger M. The question concerning technology / Trans. by W. Lovitt // The question concerning technology and other essays. New York: Harper & Row, 1977. P. 3–35.
10. Honneth A., Reitz C. Herbert Marcuse and the Frankfurt School. *Radical Philosophy Review*. 2013. Vol. 16, No. 1. P. 49–57. DOI: <http://dx.doi.org/10.5840/radphilrev20131617>.
11. Žižek S. Less than nothing: Hegel and the shadow of dialectical materialism. London: Verso, 2012. 1040 p.
12. Stewart J. Hegel's account of alienation in The Phenomenology of Spirit. Hegel's century: Alienation and recognition in a time of revolution. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 17–38. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009019828.003>.
13. Watson S. Jürgen Habermas and Jean-François Lyotard: Post-modernism and the crisis of rationality. *Philosophy & Social Criticism*. 1984. Vol. 10, No. 2. P. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1177/019145378401000201>.
14. Habermas J. Knowledge and human interests; transl. by J.J. Shapiro. Wiley, 2015. 400 p.
15. Therborn G. The ideology of power and the power of ideology. London: NLB, 1980. 160 p.

REFERENCES

1. Henning, C. (2024). Theories of alienation: From Rousseau to the present (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003499381> [in English].
2. Jaeggi, R., & Neuhouser, F. (2014). Alienation. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/jaeg15198> [in English].
3. Ricoeur, P. (2004). Memory, history, forgetting (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press. [in English].
4. Pokrovskiy, A. (2023). To the question of the incomplete theoretical development of the problem of alienation in current philosophical-anthropological and socio-humanitarian knowledge. *Grail of Science*, (33), 311–317. [in English].
5. Geyer, R. F., & Schweitzer, D. R. (Eds.). (2013). Theories of alienation: Critical perspectives in philosophy and the social sciences. Springer US. [in English].
6. Marcuse, H. (2003). One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203995211> [in English].
7. Baudrillard, J. (1994). Simulacra and simulation (S. F. Glaser, Trans.). University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.9904> [in English].
8. Jaspers, K. (2014). Man in the modern age (Routledge Revivals). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315823690> [in English].
9. Heidegger, M. (1977). The question concerning technology (W. Lovitt, Trans.). In *The question concerning technology and other essays* (pp. 3–35). Harper & Row. [in English].
10. Honneth, A., & Reitz, C. (2013). Herbert Marcuse and the Frankfurt School. *Radical Philosophy Review*, 16(1), 49–57. <http://dx.doi.org/10.5840/radphilrev20131617> [in English].
11. Žižek, S. (2012). Less than nothing: Hegel and the shadow of dialectical materialism. Verso. [in English].
12. Stewart, J. (2021). Hegel's account of alienation in The Phenomenology of Spirit. In *Hegel's century: Alienation and recognition in a time of revolution* (pp. 17–38). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009019828.003> [in English].
13. Watson, S. (1984). Jürgen Habermas and Jean-François Lyotard: Post-modernism and the crisis of rationality. *Philosophy & Social Criticism*, 10(2), 1–24. <https://doi.org/10.1177/019145378401000201> [in English].
14. Habermas, J. (2015). Knowledge and human interests (J.J. Shapiro, Trans.). Wiley. [in English].
15. Therborn, G. (1980). The ideology of power and the power of ideology. NLB. [in English].

Pokrovskiy Anatoliy Mykolayovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philosophy Department
Kharkiv National University of Radio Electronics
14, Nauky avenue, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4297-4095

THE PROBLEM OF ALIENATION IN ITS IDEOLOGICAL DIMENSIONS AND LIMITATIONS

Relevance of the Problem. *The problem of alienation has both deep historical and theoretical roots and is of current importance for modern socio-humanitarian knowledge. In the proposed work, the problem of alienation is considered in the context of its relation to the ideological dimension of social life.*

Purpose. *Studying the problem of the correlation between the fundamental ontological dimension of the phenomenon of alienation and the ideological limitations of its use for sociocultural diagnostics of the structures of technogenic society.*

Research methods. *The main research methods are the hermeneutic interpretation of philosophical texts and the historical-philosophical method of reconstructing the theoretical development of the concept of alienation; the dialectical method in revealing the contradiction between the essential and existing forms of alienation, philosophical knowledge and ideology in the context of the problem of alienation; the auxiliary fundamental-ontological method of revealing the ontological essence of alienation.*

Research results. *At the center of the analysis is the contradiction between the existing high theoretical elaboration of the concept of alienation and its marginalization in the space of current philosophical and social practice. This contradiction is given a twofold explanation. On the one hand, the ideological principles embedded in the paradigmatic foundations of modern society displace any critical concepts to the periphery of the current theoretical discourse. From the theoretical aspect of the stated limitation of the concept of alienation, the problem of internal fragmentation of existing philosophical interpretations is important. Special attention is paid to the postmodernist philosophical tradition, which, avoiding generalizations and rejecting essential categories, contributes to the relativization of ideas about human being in general and, in particular, about the essential meaning of alienation, which reduces the analytical and predictive productivity of philosophical thought and makes it open to external ideological influence, which alienates philosophy itself from its essence. The question arises about the ability of philosophical concepts to influence socio-cultural reality under the conditions of ideological determination of social consciousness. From the side of philosophy, a necessary condition for such influence is the autonomy of theoretical knowledge from ideological limitations, which can be ensured by reviving a holistic ontological approach to the problem of human being. Under such conditions, philosophy can regain its largely lost ideological function. The fundamental ontological elaboration of philosophical conceptions of alienation is a necessary condition both for philosophy to regain its largely lost ideological function and for preventing the risks that arise in the course of fulfilling this function. Such risks were demonstrated on the example of the Marxist project in its ideological dimension.*

Key words: *alienation, ideology, philosophy, anthropology, ontology, technogenic society, postmodernism, sociocultural practice, Marxism.*